

УДК 378:373.3]:374

DOI: 10.31499/2706-6258.1.2019.178251

АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ГОТОВНОСТІ ДО САМООСВІТИ

Радюк Інна, аспірант кафедри педагогічної освіти та соціальної роботи, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

ORCID: 0000-0003-1937-4195

E-mail: raduk.inna@gmail.com

Проведено теоретичний аналіз понять: «готовність до самоосвіти», «педагогічні умови». Теоретично обґрунтовано, що процес формування готовності має здійснюватися через сукупність педагогічних умов. Згідно з результатами практичних досліджень виділено ряд наступних педагогічних умов, які обумовлені структурою готовності до самоосвіти й становлять єдину систему а саме: мотивація навчально-пізнавальної й самоосвітньої діяльності студентів, професіоналізація цінностей самоосвіти, дослідницько-пошуковий характер навчання, створення науково-дослідницького середовища у ЗВО, моніторинг самоосвітньої діяльності. У статті детально проаналізовано методи та умови успішної реалізації кожної з педагогічних умов.

Ключові слова: Самоосвіта, готовність до самоосвіти, майбутні вчителі початкової школи, педагогічні умови, формування готовності, самоосвітня компетенція, структура готовності до самоосвіти, науково-дослідна робота.

ANALYSIS OF PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF READINESS FOR SELF-EDUCATION IN TEACHERS OF ELEMENTARY SCHOOL

Radiuk Inna, postgraduate student of the Department of Pedagogical Education and Social Work, Lesia Ukrainka Eastern European National University.

ORCID: 0000-0003-1937-4195

E-mail: raduk.inna@gmail.com

The urgency of the article is studied due to contradictions between the traditional content, forms and methods of preparation of students and social orders regarding the innovative direction of the teacher's personality. And therefore, the issue of forming self-education readiness for future primary school teachers and the search for pedagogical conditions that would contribute to the most effective course of this process is relevant.

The purpose of the article is to analyze the pedagogical conditions of formation of readiness for self-education in future teachers of elementary school.

The article analyzes the concept of "readiness for self-education" and defines its interdependent and interconnected structural components: motivational, evaluative, cognitive, active and productive. It is theoretically substantiated that the process of formation of such readiness should be carried out through a set of pedagogical conditions that promote the development of students' abilities of independent educational activity, self-organization, and self-analysis. On the basis of theoretical analysis of scientific sources, the essence of the concept of pedagogical conditions as a means of

designing the real conditions for the professional activity of future teachers of elementary classes is determined on their subjective perception of the educational process.

The results of practical research have allowed to allocate a number of the following pedagogical conditions which are determined by the structure of readiness for self-education and provide effective formation of self-educational competence, such as: motivation of students' educational, cognitive and self-educational activities, professionalization of self-educational values, research and character of studying, creation of research environment in university, monitoring of self-educational activities. The article analyzes in detail the ways and conditions for the successful implementation of each of the pedagogical conditions for the formation of self-educational competence. Pedagogical conditions are considered by the author as a series of interdependent, complementary components as forming a unified system. At the same time, a number of special conditions have been clarified that significantly affect the whole process of formation of readiness for self-education, namely: taking into account psycho-physiological features of personality formation during adolescence; taking into account the specifics of the future professional activity of the elementary school teacher; taking into account research work as an effective factor of self-education; creative direction of self-education of the future teacher; subjective-objective unity of the self-educational process.

Keywords: *Self-education, readiness for self-education, future teachers of elementary school, pedagogical conditions, formation of readiness, self-education competence, structure of readiness for self-education, scientific research work.*

Історія людства свідчить про те, що освіта є важливим рушієм прогресу, а швидкість, з якою відбувається оновлення знань, вимагає переорієнтації системи освіти на формування особистості, здатної вчитися протягом усього життя й вести безперервну самоосвітню діяльність. Особливо актуалізується означена проблема в умовах впровадження ідей НУШ, адже реформування шкільної освіти розпочинається саме у початковій школі, і саме учитель початкової школи у значній мірі визначає її успіх. Соціально-економічні й інформаційні процеси сучасності однозначно підтверджують необхідність формування у студентів вищих закладів освіти готовності до самоосвіти та формування вмінь, потрібних для її здійснення, адже, як зазначає О. Бурлука «самоосвіта стала необхідною складовою освітнього процесу й обов'язковою умовою конкурентоспроможності особистості» [2, с. 63].

Аналіз психолого-педагогічної літератури та реалій сьогодення свідчить про те, що педагогічний навчальний заклад не в змозі повною мірою забезпечити підготовку професіонала з високим рівнем компетенції, так як названа характеристика остаточно формується під час професійної діяльності. Проте вже на етапі навчання у вищій школі відбувається формування у студентів готовності до професійного самовдосконалення, що в майбутньому дасть змогу їм реалізуватися самостійним, ініціативним, успішним та затребуваним фахівцем.

Однак, як з'ясовано нами, існує низка суперечностей між традиційними змістом, формами й методами підготовки студентів та соціальним замовленням суспільства на формування інноваційно спрямованої особистості педагога нової школи; між потребами навчального процесу й недостатнім теоретичним та практичним забезпеченням ефективного розвитку вмінь самоосвітньої діяльності студентів. Перелічені протиріччя загострюють проблему пошуку педагогічних умов, які б сприяли найбільш ефективному перебігу процесу формування готовності до самоосвіти у майбутніх учителів початкової школи.

Метою статті є аналіз педагогічних умов формування готовності до самоосвіти у

майбутніх учителів початкової школи.

Проблема дослідження готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, до самоосвіти як важливої складової професійної підготовки є багатоаспектною. Важливе місце в її конструктивному вирішенні займає дослідження педагогічних умов, за яких процес формування готовності до самоосвітньої діяльності майбутніх учителів початкової школи був би найбільш оптимальним і результативним.

Поняття «педагогічні умови» сьогодні інтенсивно використовується у дисертаційних дослідженнях, присвячених різним проблемам професійної підготовки майбутніх фахівців. Тому вважаємо за доцільне проведення глибшого методологічного аналізу цього феномену. Так, у довідковій літературі сутність поняття «умова» визначається як необхідна обставина, що уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [4, с. 1506]. Водночас, «обставина» характеризується як сукупність умов, за яких що-небудь відбувається [4, с. 818].

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що запропоновані різними авторами визначення педагогічних умов мають спільні та специфічні риси. Спільним у визначенні поняття «педагогічні умови» можна вважати те, що більшість авторів дотримується позиції щодо тлумачення умов як обставин педагогічного процесу, необхідних для досягнення його мети. Так, Н. Боритко педагогічними умовами вважає зовнішні обставини, чинники, що істотно впливають на педагогічний процес, свідомо сконструйований педагогом і спричиняють певний результат процесу [1]. У свою чергу, О. Єжова вважає, що педагогічні умови можуть стосуватися одного, декількох або всіх компонентів педагогічного процесу: мети, завдання, змісту, методів, засобів і форм взаємодії педагогів і вихованців, результату, і є необхідними обставинами, які сприяють та уможливають досягнення очікуваного результату внаслідок здійснення педагогічного процесу. Вчена зазначає, що кожен компонент педагогічної системи має свою специфіку, яка обов'язково зумовлює добір педагогічних умов [6, с. 39]. Логічними, на нашу думку, є міркування В. Манько про те, що педагогічні умови є взаємопов'язаною сукупністю внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [7, с. 153–161].

Отже, нами досліджуються педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів початкової школи до самоосвіти як важливої складової складного процесу професійної підготовки. Одразу зауважимо, що досліджуючи проблему професійної підготовки, конструктивними, на нашу думку, є ідеї науковців, які називають найбільш прогресивним шляхом підвищення ефективності навчального процесу технологічний підхід, як цілісне впровадження інноваційних технологій навчання. Такий підхід, на думку вчених, дозволить цілісно та результативно забезпечити кінцеву мету навчального процесу, яка полягає у формуванні абсолютно нової якості. В нашому дослідженні такою метою є формування у студентів самоосвітньої компетенції.

У цьому контексті, спеціальну організацію педагогічного процесу В. Буряк визначає головною умовою, що спонукає студентів до самоосвіти, підкреслюючи, що «формування в студентів готовності до самоосвіти відбувається в педагогічному процесі» [3, с. 18–29]. Вчена А. Громцева вказує, що «основним шляхом, який

допомагає в оволодінні всім комплексом компонентів самоосвітньої діяльності, є, насамперед, відповідна організація навчальної роботи»; під самоосвітою науковець розуміє цілеспрямовану, систематичну пізнавальну діяльність людини, в процесі якої особистість самостійно поповнює і вдосконалює свої знання й уміння [5, с. 145].

Для дослідження педагогічних умов формування готовності до самоосвіти в майбутніх учителів початкової школи важливим, на нашу думку, є визначення її основних ознак та власне самого поняття самоосвітньої діяльності. Так, урахувавши різні підходи до визначення науковцями поняття самоосвіти, нами визначено найбільш важливі характерні її ознаки: пізнавальний інтерес, самостійний пошук, неперервне оволодіння новими знаннями й досконале володіння різними методами наукового пізнання, системність й інтегрованість та ін.

Аналізуючи запропоновані вченими визначені в контексті компетентнісного підходу тлумачення поняття самоосвіти, приходимо до необхідності власного уточнення досліджуваного поняття. Під самоосвітою майбутніх учителів початкової школи розуміємо свідому систематичну самостійну діяльність у рамках навчально-виховного процесу вищого педагогічного закладу освіти та за його межами, спрямовану на одержання нових знань, формування професійних умінь і навичок, що саморегулюється особистістю і складає основу її професійного розвитку.

Успішність здійснення самоосвітньої діяльності особистістю визначається готовністю самої особистості до самоосвіти. У свою чергу, готовність до самоосвіти – це складна особистісна властивість, яка має певну структуру, є елементом професійно-педагогічної культури та фактором, який впливає на ефективність та вміння організувати самоосвітню роботу. Ми визначаємо наступні взаємозалежні та взаємопов'язані структурні компоненти готовності до самоосвітньої діяльності: мотиваційний, ціннісний, пізнавальний, діяльнісний та результативний.

Оскільки готовність до самоосвітньої діяльності – цілісне, взаємозалежне поняття, то процес її формування є циклічним процесом, що має відбуватися також цілісно і забезпечувати реалізацію кожного із названих компонентів.

У процесі дослідження ми прийшли до висновку, що педагогічне керівництво самоосвітою має носити непрямий характер і здійснюватися через сукупність педагогічних умов, що сприяють розвитку у студентів умінь самоорганізації, самоаналізу, проектування змісту самостійної освітньої діяльності, самоаналізу й самооцінки. У свою чергу педагогічні умови служать засобом проектування реальних умов професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи на їх суб'єктивне сприйняття навчального процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури та результатів практичних досліджень дозволили нам виділити ряд наступних педагогічних умов, які обумовлені структурою готовності до самоосвіти й забезпечують ефективне формування самоосвітньої компетенції у майбутніх учителів початкової школи. Зупинимось детальніше на аналізі кожної з них.

Насамперед, нами наголошено на тому, що самоосвітня діяльність, як і будь-яка інша діяльність людина має бути *вмотивована*. Самоосвітня діяльність студентів відбувається за відсутності контролю з боку викладача за процесом перебігу та результатами, проте ним скеровується. На цьому етапі формування готовності до

самоосвіти важливе значення має вплив внутрішньої мотивації, самоконтролю, самодисципліни студента. Як зазначають науковці, таким чином робиться акцент не на засвоєння знань, а на розвиток інтересів суб'єктів навчання та на розширення індивідуально значущої підготовки до майбутньої діяльності [8, с. 444–453]. Саме *мотивація навчально-пізнавальної й самоосвітньої діяльності студентів* і є змістом однієї із педагогічних умов формування їх готовності до самоосвіти.

Вмотивована навчально-пізнавальна й самоосвітня діяльність сприяють формуванню професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкової школи й усвідомлення готовності до самоосвіти як *однієї із професійних цінностей*. Лише в цьому випадку майбутній учитель початкової школи бути прагнути до самоосвітньої діяльності. *Професіоналізація цінностей самоосвіти* є, на нашу думку, другою педагогічною умовою формування готовності студентів – майбутніх учителів початкової школи до самоосвіти.

Названі умови вимагають зміни традиційного навчального процесу у закладі вищої освіти на *дослідницько-пошуковий*. Навчальний процес має носити когнітивно-пізнавальний дослідницький характер. Власне це і є третьою педагогічною умовою, яка передбачає спрямованість на творчу діяльність, де обов'язкові репродуктивні дії є частиною власного творчого процесу, який є вирішальним у формуванні професійних та особистісних якостей майбутнього учителя початкової школи. Це передбачає переорієнтацію навчального процесу з боку навчання студентів за традиційними методами як пасивних накопичувачів знань, у бік виховання самостійно-діяльнісних якостей особистості.

Направленість навчального процесу на формування самоосвітніх навиків шляхом залучення до науково-дослідної роботи, яка б передбачала творчі завдання, доповнення змісту основних фахових дисциплін та педагогічну співпрацю. Виконання даної умови буде сприяти посиленню практичного спрямування педагогічної освіти, розвитку досвіду пізнавальної діяльності, вмінь самостійно здобувати, аналізувати та систематизувати свої знання. Реалізуючи цю умову, важливо, на нашу думку, забезпечити вибір різних форм самоосвіти: функціонування широкого кола факультативів, індивідуальних занять, творчих і проблемних груп, курсів, враховуючи єдність аудиторної, позааудиторної навчальної діяльності й практичної підготовки студентів.

Необхідним є використання інноваційних технологій навчання для розвитку практичних навичок самовдосконалення та передбачення також певних організаційних дій щодо створення науково-методичної бази самоосвіти, широкого інформаційного банку даних із визначеної проблеми; впровадження сучасного управління самоосвітньою діяльністю студентів, розробки та впровадження механізмів стимулювання.

А тому, йдеться не про ситуативну чи фрагментарну зміну характеру навчального процесу в закладі вищої освіти, а про *створення науково-дослідницького середовища*, що й є змістом ще однієї із педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до самоосвіти.

Однією з можливостей застосування теоретичних знань у практичній діяльності є моделювання або відтворення умов і ситуацій професійної діяльності в освітньому

середовищі; створення таких умов діяльності, які б активізували застосування наявних знань. Тут доцільними є такі форми діяльності, як: проектування, організаційно-діяльнісні ігри, проектування «ситуації успіху», застосування проблемного навчання та методу кейсів й інші інтерактивні технології. Саме таке середовище буде ефективним професіоналізуючим середовищем для формування як професійних, так і мотиваційно-ціннісних якостей майбутніх учителів початкової школи, підвищення їх навчальної активності, ґрунтовності знань, практичних умінь й навичок. Саме навчально-пізнавальна діяльність студентів у науково-дослідницькому середовищі дає змогу розкрити потенціал кожного із них і стимулює бажання включитися в освітній процес, взяти в ньому активну ініціативну участь.

Саме ця умова, на нашу думку, передбачає наявність емоційно-позитивного та пізнавального клімату в навчальних групах, формування пізнавальних інтересів та потреб, створення інтелектуального фону навчання. Навчальний процес у такому середовищі передбачає виконання вправ, що носять проблемний характер. Таким чином відбувається активізація пізнавальної діяльності, стимулюється інтерес до самостійного пошуку шляхів вирішення завдання.

Очевидно, що такий процес відбувається за умови активізації цілої низки мотивів, як-от: суспільно-значущих, особистісно-фахових, статусно-іміджевих тощо. Сукупність зазначених мотивів, їх взаємозв'язок дозволяють досягти нового, більш потужного прагнення студентів до максимальної реалізації своїх завдань і можливостей; їх перетворення у внутрішню потребу, рушійну силу пізнавальної діяльності майбутніх фахівців. А отже й до формування цінності самоосвіти як професійної та особистісної цінності.

Таким чином, ми прослідковуємо взаємозв'язок і взаємозалежність та взаємодоповнюваність визначених нами педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до самоосвіти.

Однак, ця низка педагогічних умов буде неповною, якщо не буде аналізу результатів діяльності й їх коригування. А тому ще однією умовою нами визначено *моніторинг самоосвітньої діяльності* студентів. Причому, під моніторингом ми розуміємо не лише дослідження результатів самоосвіти, а детальний аналіз та розробку програми коригування такої діяльності з метою досягнення оптимальних результатів.

Отже, як нами було зазначено, формування готовності до самоосвіти у майбутніх учителів початкової школи відбувається комплексно й визначені нами педагогічні умови обумовлені структурою готовності до самоосвітньої діяльності. Взаємозалежність педагогічних умов подано на рис. 1.

Метою сучасної системи освіти є підготовка висококваліфікованого й компетентного фахівця. Самоосвітня компетенція є важливою у системі компетенцій. Готовність до самоосвіти визначаємо як одну з найважливіших якостей сучасного педагога. А відтак важливим завданням професійної підготовки є формування готовності майбутнього вчителя до самоосвітньої діяльності.

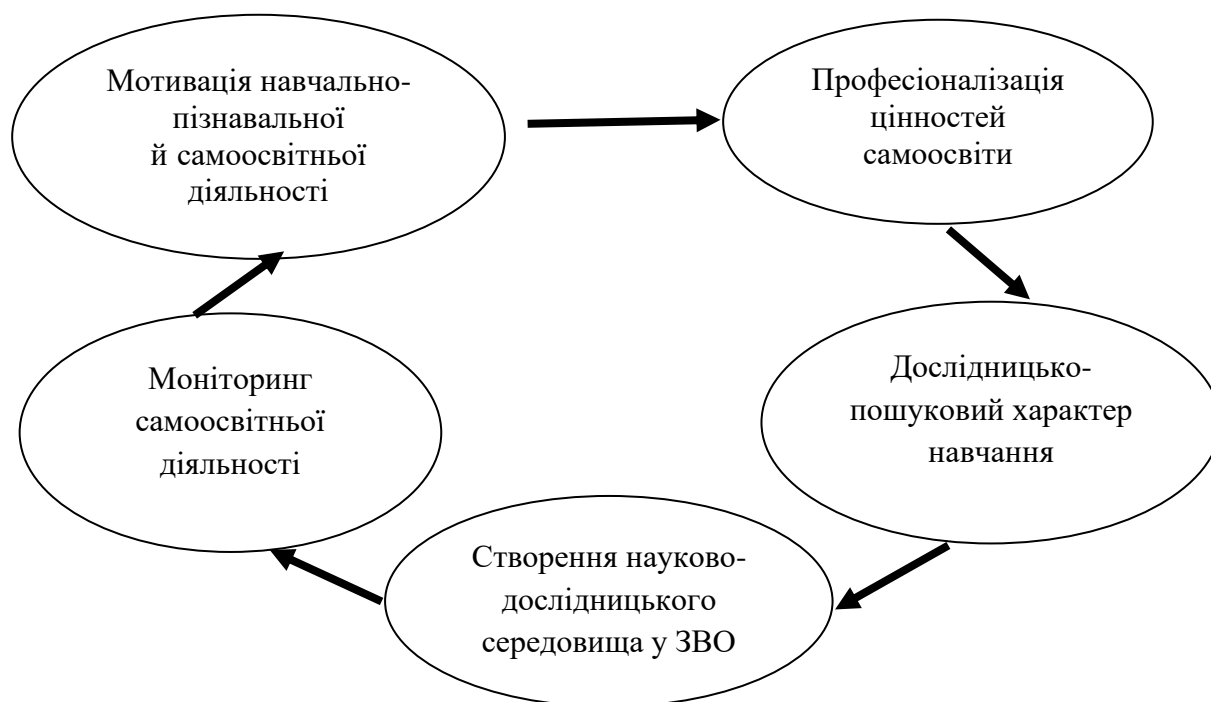


Рис. 1. Взаємозв'язок педагогічних умов формування готовності до самоосвіти у майбутніх учителів початкової школи

Успішне оволодіння студентами навиками самоосвітньої діяльності значною мірою залежить від вибору педагогічним закладом ефективних технологій навчання та створення необхідних педагогічних умов для формування готовності до самоосвіти. Нами визначено й обґрунтовано такі педагогічні умови формування готовності майбутніх учителів початкової школи до самоосвіти: мотивація навчально-пізнавальної й самоосвітньої діяльності студентів, професіоналізація цінностей самоосвіти, дослідницько-пошуковий характер навчання, створення науково-дослідницького середовища у ЗВО, моніторинг самоосвітньої діяльності. Названі педагогічні умови є взаємозалежними та взаємодоповнюючими. Подальшого дослідження потребує питання методико-технологічної реалізації означених педагогічних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боритко Н. М., Моложавенко А. В., Соловцова І. А. Методологія і методи психолого-педагогічних досліджень: навч. посібн. / за ред. Н. М. Боритко. Москва: Академія, 2008. 320 с.
2. Бурлука О. В. Формування готовності до самоосвіти особистості в умовах сучасного освітнього процесу. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків, 2015. Вип. 45. С. 61–68.
3. Бурак В. К. Умови та засоби самоосвіти студентів. *Вища школа*. 2002. №6. С.18–29.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Бусел В. Т., Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
5. Громцева А. К. Формирование у школьников готовности к самообразованию. Москва: Педагогика, 1983. 144 с.
6. Єжова О. О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя, Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 39–43.
7. Манько В. М. Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до

- спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості* Київ: Логос, 2000. Вип. 2. С. 153–161.
8. Шестакова Т. В. Педагогічні умови та організаційно-методична система формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Київ, Вінниця: Вінниця, 2006. Вип. 12. С. 444–453.

REFERENCES

1. Borytko, N. M. Molozhavenko, A. V., Solovtsova, I. A. (2006). Metodolohiia psykholoho-pedahohichnykh doslidzhen': N. M. Borytko (Ed.). Moskva: Academia [in Russian].
2. Burluka, O. V. (2015). Formuvannia hotovnosti do samoosvity osobystosti v umovakh suchasnoho osvithnoho protsesu. *Naukovi visnyk – Scientific bulletin, issue 45*, 61–68 [in Ukrainian].
3. Buriak, V. K. (2002). Umovy ta zasoby samoosvity studentiv. *Vyshcha shkola. – High School*, 6, 18–29 [in Ukrainian].
4. Busel, V. T. (Ed.). (2009). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Irpin: Perun [in Ukrainian].
5. Hromtseva, A. K. Formyrovanye u shkolnykov hotovnosti k samoobrazovanyiu. (1983). Moskva: Pedagogika [in Russian].
6. Iezhova, O. O. (2014). Sutnist' orhanizatsiino-pedahohichnykh umov pedahohichnoho protsesu. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia, Psykholoho-pedahohichni nauky. – Proceedings NDU named after Gogol. Pedagogical sciences*, 3, 39 [in Ukrainian].
7. Manko, V. M. (2000). Dydaktychni umovy formuvannia u studentiv profesiino-piznavalnoho interesu do spetsialnykh dystsyplin. *Sotsializatsiia osobystosti – Socialization of personality, issue 2*, 153–161 [in Ukrainian].
8. Shestakova, T. V. (2006). Pedahohichni umovy ta orhanizatsiino-metodychna systema formuvannia hotovnosti maibutnikh pedahohiv do profesiinoho samovdoskonalennia. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy. – Modern Information Technologies and Innovative Methods in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 12, 444–453 [in Ukrainian].